

Dobszay László

Abaújszolnoki előadások — I.

Érthető elfogódottsággal kezdem meg ezt az előadást, mégpedig két okból. Egyrészt azért, mert a felkérésben megadott téma tárgyalása során érintenem kell teológiai kérdéseket is, s zavarba ejt, hogy van-e felkészültségem és felhatalmazásom erre, különösképpen a jelenlevő tisztelendő uraknak, az isteni dolgok tudóinak jelenlétében.

Nagyon kérem, ha e pontokban tévednék, azonnal igazítsák ki a tévedéseket.

Másrészt zavarban vagyok azért is, mert én a latin rítusban nőttem föl, és azt tanultam. A keleti egyház rítusával szemben nagy tisztelettel viseltetem, de szakértelmem benne igen csekély. Persze ahol a liturgiának legmélyebb gyökerei vannak, ott a nyugati és keleti kereszténység közösséget mutat. Ami a latin és a görög rítusban közös, az bizonyára a kereszténység legmélyebb rétegéből, legelső századaiból való. Ha az ember meg akarja ismerni, mi a latin vagy a keleti rítus legősibb öröksége, melyből azután a liturgia gazdag építménye (más-más módon keleten és nyugaton) kifejlődött, akkor nem kerülheti el, hogy egy pillantást „odaátra” is vessen. Protestáns testvéreinknek is azt szoktam mondani, hogy gondosan vizsgálják meg: ha a vitatott elem a keleti egyházban is megvan, akkor az nem lehet a római egyház középkori „elfajzása”, hanem az maga a keresztény örökség.

Két témáról szeretnék ma beszélni, először a liturgiával kapcsolatos általános magatartásunkról, azután a szent zsolozsma jelentőségéről a liturgiában.

Első előadás: A liturgia jellegéről

Most, hogy liturgiai tanulmányaim, továbbá a Zeneakadémia egyházzenei szakán folyó munkám kitágította figyelmemet a keleti egyház liturgiájára is, szívesen vettem kézbe olyan könyveket, amelyekből ezt a nagyszerű örökséget jobban megismerhettem. Amit olvastam, megerősített abban, hogy a latin rítus ismerői vagy abban felnőttek milyen sokat nyernek abból, ha a görög rítusról is ismereteket szereznek. Különösen tanulságos volt számomra látni, hogyan kerül bensőséges kapcsolatba egy ősi teológia a liturgiával, hogyan válik a hit a liturgiában megélt teológiává. A keleti egyházatyák tanítása és az a liturgia, amelyet a görög rítusú hívő napról napra megél, mély, egymást erősítő harmóniában van egymással, s ez nagyon világossá teszi az alapvető igazságokat a teológus, a pap, a teológia tanulója, és az egyszerű hívő számára is.

Dobszay László zenetörténész, karnagy, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakának tanszékvezető egyetemi tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke. — Az itt közölt írás az Abaújszolnokon 1998 augusztusában tartott görögkatolikus lelkipáspárok által tartott előadások közül az első és a közös bevezetés, illetve azok kissé stilizált, de az élő beszéd sajátosságait megtartó változata.

Tulajdonképpen mondanivalómhoz egy furcsa emlékem elmondásával fogok hozzá. Nemrégiben egy konferencia tervezésénél azt javasoltam, hogy hívjunk meg valakit a keleti egyház részéről is, mert az ősi, hiteles keresztény szemléletmódból a keleti egyház sok mindent jobban megőrzött, mint a nyugati. Erre az egyik résztvevő úgy válaszolt, hogy ő meg úgy gondolja, a keleti egyház nagyon sokat megőrzött a pogányságból. Hirtelen úgy meghökken-tem, hogy nem is tudtam válaszolni. Később kezdtem el gondolkozni azon, mi válthatta ki ezt a nagyon furcsa, s némileg indulatos véleményt az egyébként tág látókörű, megértő gondolkozású kollégában. Persze majd azon is el lehet gondolkodni, nincs-e valami csekély igazság a szavában. Erről majd az első előadás vége felé.

De az első kérdés nem ez, hanem hogy mi az, amit kollégánk ennyire nem értett vagy félreértett a görög liturgiában? A kérdést úgy is megfogalmazhatjuk: van-e valami, amit a keleti liturgia nagyobb hangsúllyal képvisel, mint a Nyugaté?

1. Azt hiszem, elsősorban annak az egyszerű igazságnak tudata elevenebb és kifejezettebb Keleten, mint Nyugaton, hogy a liturgiának isteni jellege van. Hogy a liturgia nem ember műve, hanem Istené. Van a liturgiában valami, amit nem mi csinálunk, hanem ami *van*. Nem mi ünneplünk valamit, és ettől lesz a liturgia, hanem a liturgiában jelen van valami isteni tartalom, ami minket az ünneplésre készítet, ami miatt bekapcsolódunk, ami miatt jelen vagyunk és teljes valónkkal részt veszünk benne. A liturgia nem valami alkalom, amikor valami istenes céllal összejövünk s hozzá meg kell határoznunk, mit csinálunk, hogy összejövetelünk hasznos, gyümölcsöző, üdvös, lelkesítő legyen. Nem, nem így van a dolog! Hanem Isten maga közvetlenül és közvetve meghatározza, hogy a liturgiában mi történik, minket pedig az a megtiszteltetés ér, hogy abban részt vehetünk.

Sőt, itt nemcsak arról van szó, hogy az Isten nem csak úgy van jelen, hogy meghatározott egy tartalmat, elének adta, mit olvassunk, imádkozunk. Hanem maga az Isten, saját személyében van ott valamilyen módon a liturgiában, és mi neki szolgálunk. A liturgia szíve egy isteni jelenlét. Ez az, amit régi teológaink egyszerűen úgy fogalmazott meg, hogy a liturgia: misztérium. Mégpedig azért misztérium, mert a liturgiában „megtörténő” látható dolgok, szavak, mozdulatok, események által egy láthatatlan, csak a hit számára megnyíló valóság van jelen. A liturgia végső soron az Isten jelenlétében történik. Még ami a legemberibbnek (leginkább az emberből jövőnek) látszik benne, arra is igaz ez. Még imádkozni sem tudunk voltaképpen, még imádni sem tudjuk igazán az Istent, de íme, az Isten megvalósítja azt a látszólag lehetetlen dolgot: Fiát azért is küldte el emberként, hogy ő a földön megvalósítsa az egyetlen helyes istenimádatot, annak teljességét, amit ember egyáltalán megtehet. És tett így, hogy ezek után mi már az ő Fiának szavaival, mintegy Fiába beleöltözve imádhassuk Istent. Tehát még amikor mi beszélünk az Istenhez, az sem egyszerűen emberi beszéd, még ott is Jézus Krisztus beszél az Atyához az emberiség

helyett, és mi az emberiségnek Krisztushoz kapcsolt részeként (vagyis Egyházként), követni tudjuk őt ebben az imáadásban.

De a liturgia többi dolgában még világosabb lesz, hogy itt jelen van az Isten. Tegyük fel, hogy ez a templom üresen áll; amikor valaki bejön és meghajol —vagy ha latin, akkor térdet hajt, keresztet vet—, akkor ezzel önkéntelenül elismeri: itt az Isten jelen van. Nem azért van jelen, mert úgy hisszük, hanem azért hisszük, mert jelen van. Az, amit a templomban teszünk, nem arra szolgál, hogy embereket tanítsunk, meggyőzzünk, lelkesítsünk, közösséggé formáljunk, legalábbis elsősorban nem erre szolgál, hanem tényleg Istennek szól, aki jelen van az épületben, jelen van az eseményekben, jelen van a szavakban, jelen van a kenyér és bor színe alatt, de jelen van a zsolozsmában is.

2. Ezzel kapcsolatban el kellett gondolkoznom a kerub-ének mondanivalóján, és úgy látom, hogy sokkal fontosabb, mint először látszik:

*Kik a Kerubokat titkosan ábrázoljuk,
és az életadó Háromságnak a Háromszorszent Éneket zengjük,
tegyünk mostan félre minden földi gondot!*

Első pillantásra ez a mondat valami költői gondolatnak látszik, s milyen szép gondolatnak! De ha az ember belegondol, kik is a kerubok és szeráfok, akkor kiderül, hogy mélyebb dologról van itt szó. Az angyalok, mint ahogy a nevükben benne is van: küldöttek, az Istennek valamilyen parancsát teljesítik, valamit véghezvisznek. De ez nem minden angyalra áll. A kerubok és szeráfok semmiféle parancsát nem teljesítik az Istennek, és semmiféle hasznos dolgot nem visznek véghez, semmi hasznos dolgot nem művelnek. Mit csinálnak? Az Isten trónja körül állnak, nézik és imádják őt, a Háromszorszent Éneket éneklik, hirdetve azt, hogy Ő „szent, szent, szent”!

Ha tehát azt mondjuk, hogy a liturgiában a kerubokat titkosan (vagy más fordítás szerint: rejtelmesen) ábrázoljuk, akkor ez azt jelenti, hogy életünk mindennapjaiból egy időre kiragadva, egy kerub-létbe megyünk át. Valamilyen értelemben mi magunk kerubokká válunk. És ez mit jelent? Azt jelenti, hogy semmiféle célunk nincs azzal, amit csinálunk. Nem akarunk semmit sem megvalósítani, hanem nézni akarjuk az Istent és azt mondani neki, hogy „Szent, szent, szent”! De a kerubok ezt nem tudnák csinálni, ha nem az Isten trónja körül állnának, ha nem lenne ott egy isteni jelenlét, ahol ők „körülötte” vannak. Ha tehát a kerubokat titkosan ábrázoljuk, ez azt jelenti, most mi is az Isten „körül” vagyunk, tehát Isten szükségszerűen ugyanúgy jelen van abban a liturgikus pillanatban, abban a mozzanatban, mint ahogy jelen van ott, ahol a kerubok őt imádják. Mondjuk ki: jelen van, mint ahogy jelen van az ő megfoghatatlan mennyei létezésében. És mi a liturgiában kerubok módjára állunk, csodáljuk és imádjuk Őt. Egy abszolút, isteni jelenlétről van szó, amely az ember számára meghívás. Isteni jelenlét, mely kisugárzik az emberre, és benne azt a választ váltja ki, amit imáadásnak mondunk.

Hogy történik ez? Amikor azt mondja a szöveg, hogy rejtelmesen, titkosan ábrázoljuk, akkor világos, hogy itt egy misztériumos ábrázolásról van szó. Rejtelmesen, titkosan: ez egyszerűen lefordítása annak, hogy misztikusan, misztériumosan.

Mi a liturgiának a lényege? Az, hogy külső formák segítségével, szavak, mozdulatok, jelképek, ikonok segítségével megérintünk egy láthatatlant, természetes eszközök segítségével érintkezünk a természetfölöttivel. Misztériumról ott beszélünk, ahol ez a két véglet össze van egymással kötve: ahol a liturgiának van egy látható, érzékelhető, az emberi érzékelés számára követhető része, és van egy ehhez szorosan, elválaszthatatlanul hozzá kapcsolódó láthatatlan, isteni, csak a hívő számára megnyíló másik része. Ezt jelenti a misztérium. A „misztériumot” másképpen úgy is mondhatnánk, hogy kultikus. A kultusz eszközeivel, a kultusz formáival közvetíti az istenit. Ha a kerubokat titkosan ábrázoljuk, akkor ez azt jelenti, hogy nekünk a kultikus szolgálat jut osztályrészül. A kultikus szolgálat: kerub-szolgálat, mely megjeleníti, amennyire a földi létben egyáltalán megjeleníthető, azt a szituációt, amelyben az Istent céltalanul körülállják a kerubok, és életüknek nem *célja*, hanem *értelme*, egyetlen értelme az, hogy ezt az Istent imádják.

Amikor később azt mondja a szöveg, hogy „tegyünk mostan félre minden földi gondot”, akkor ezt persze elsősorban azt jelenti: most ne földi dolgainkra gondoljunk. De nem véletlenül mondtam az előbb, hogy a kerubok abban különböznek a többi angyaloktól, hogy a többi angyalnak dolga van, valami szent szolgálatot látnak el: Máriának megviszik az örömhírt, az őrzőangyalok őrzik az embereket, és így tovább. De ez a kerubokra nem vonatkozik. Ők csak az Isten imádatára vannak rendelve. Emiatt arra merek gondolni: amikor azt mondjuk, hogy „tegyünk félre mostan minden földi gondot”, akkor ez még a szent gondjainkra is vonatkozik. Még szent gondjaink se legyenek ebben a pillanatban. Érthetően gondja az Egyháznak, a lelkipásztornak, hogy jól meg tudja-e tanítani a hittant, hogy be fognak-e jönni a templomba az emberek, hogy miért vannak most kevesebben a gyerekek, hogyan lehet megoldani az Egyház anyagi gondjait, hogyan állunk a sajtóval, mit tegyünk a beázott a templommal, hogyan halad a karitás munkája, és így tovább. *Ezt is* tegyük félre a liturgiákon, ez sem a liturgiába tartozik. Még a szent gondokat is tegyük félre! Ez az ének egy bizonyos könnyelműségre hív minket: merjünk még a legszentebbel kapcsolatos földi gondokról, dolgokról is megfedkezni, és legalább arra az időre, amíg a liturgiában vagyunk, rendezkedjünk be egy kerub-létre. És melleleg, az majd gondjainkat, bajainkat is gyógyítani fogja...

3. Miért mondtam el ezt? Mert úgy érzem, hogy a „mai embernek” egyik legnagyobb problémája az, hogy nem hisz a liturgiában. Vagyis, nem tudja elhinni azt, hogy ott tényleg Isten dolga van jelen. Mit csinálhat a „mai ember” ebben az esetben? Három lehetősége van: az egyik az, hogy a közhangulat ellenére mégis hisz. Ez az, ami kívánatos lenne. A másik az, hogy otthagya az egészét,

mert azt mondja, hogy ennek nincs semmi értelme, hogy itt hajbókolunk meg tömjénezünk, mi haszna ennek? Istentelenül hangzik, de legalább tiszta beszéd. Azonban az Egyházon belül a legnagyobb a harmadik veszély: az, hogy mivel nem hiszünk igazán a liturgia isteni tartalmának, magunk adunk neki mindenféle tartalmat. Célt adunk a liturgiának: arra használjuk, hogy kifejtünk egy gondolatot, hogy az embereket jobban megtérítsük, hogy... És igen sokféle egyéb tartalmat adhatnak neki emberek. Aki így tesz, voltaképpen kicseréli a liturgia tartalmát. Végrehajt ugyan belőle annyit, amennyi okvetlenül kell, vagy amennyit jónak lát, de szíve szerint nem azt teszi, amit a liturgia, hanem beledöngöli a maga célját, a maga tartalmát.

Azt mondja például, hogy a mai liturgia tanítása a következő..., és megfogalmazza. Mármost lehet, hogy a liturgiának van „tanítása”, de ez nem ilyen egyszerű dolog. A liturgia tanítása valami nagyon összetett dolog, amit nem lehet egy mondatban összefoglalni. Az imént önök elvégezték a harmadik imaórát, a terciát. Annak tanítása az első betűtől az utolsóig tart, és nem tudjuk egy mondatban, egy jelszóban vagy akár egy prédikációban elmondani, hogy mi volt a tanítása. A tercia tanítása akkor bontakozik ki, ha végigimádkozzuk. De ha valaki azt mondja: ennek az imaórának ez és ez volt a tanítása, akkor a liturgia tényleges isteni tartalmának a helyére berakta saját mondanivalóját.

Vagy: valaki más azt mondja, hogy a liturgiánk akkor jó, ha az emberek jól érzik benne magukat. Vagy hogy a liturgiában az ember vallási alkotóerejének kell megnyilatkoznia. Ezeket nem kitaláltam, minden ilyen mondatom mögött konkrét emlékeim vannak Németországból, Franciaországból, Angliából, Magyarországról. Lehet, hogy nem mondták ki, de gondolták: szemmel látható volt, hogy az illető pap vagy közösség nem hitte azt, hogy a liturgiában valami megtörténik, és ő akart benne valamit csinálni. Valamit, amiről sikeres jelentést tehet magának vagy másnak: milyen eleven volt! Hogy ugrált föl egyik gyerek a másik után a padból...! Valamiben le akarja mérni azt, hogy ennek a liturgiának haszna volt, sikere volt. Mert nem hisz abban, hogy ha ezt nem tudja lemérni, akkor is értelme volt. Nem hiszi azt, hogy ott valami van. Hogy ezt a „valamit” nem neki kell megcsinálni. Elég, ha szolgálja ezt a „valamit”.

4. De tovább megyek, mert emögött egy még mélyebb hitetlenség rejlik!

A latin liturgiának van egy gyönyörű mondata a liturgia értelméről: „salutare tuum in nobis mirabiliter operetur”, vagyis: a liturgia jelei alatt a te üdvösségműved, a te megváltó műved bennünk, „mirabiliter” —mondjuk egyelőre azt, hogy „csodálatosan” — megvalósul, létesíttetik. Ha meg akarjuk kérdezni, hogy mi a liturgia végső tartalma, akkor azt mondjuk: hogy a megváltás. Az, hogy benne a megváltás történik. A liturgiában. Méghozzá „mirabiliter”, ami a régiek szerint nem azt jelenti, hogy „csodásan”, nagyszerűen. Nem valami érzelem kifejezése a szó. Mert mi az a „csoda”? Jel. (A liturgikus szövegek is gyakran hívják a csodát, a „csodajelet” signum-nak). A csoda látható jel, amelyben egy

láthatatlan dolog történik. Azt tehát, hogy „csodálatosan”, másképpen úgy is mondhatnánk, mint a kerub-ének: titkosan, rejtelmesen. Vagyis a megváltás a kultusz módjára, a misztérium módjára valósul a liturgiában. Kultikus cselekményeket, szavakat, eseményeket észlelünk, amelyekben azonban valóságosan a megváltás „történik”.

Elnézést azért, amit most mondani fogok: a megváltásban hinni szinte még nehezebb, mint az Isten létezésében. Mert mi a megváltás? Gondoljuk csak át hirtelenjében! Ilyen dolgokkal kell szembenézni, hogy nem az egyes ember, hanem az emberiség „haragban” van Istennel, elszakadt és eltaszított állapotban van. Azt még megértjük, hogy ha valaki félrelépett, akkor cselekedetével elszakadt az Istentől. De szinte lehetetlennek látszik azt elfogadni, hogy az emberiség úgy, ahogy van, Ádám vétke után az Isten szemében „massa damnata”, átok alá helyezett tömeg (ahogy Szent Ágoston mondja). Ezt elhinni, ezt elfogadni szinte lehetetlennek tűnik. Persze az, hogy Isten „haragszik” az emberiségre, emberi kifejezés. De valamilyen értelemben mégiscsak haragszik, ha egyszer ki kell engesztelni! Nincs engesztelés, ha nincs harag, ez egyértelmű. Ha azt a szót használjuk, hogy engesztelés, akkor ki kell mondanunk azt, hogy az Isten valamilyen értelemben haragban van az emberiséggel. De azt már a mai ember szinte végleg képtelen elfogadni, hogy az elkövetett bűnt valaki helyettünk jóvá tudja tenni, hogy meg tudja hozni az Istennel való kiengesztelést. Mi azt mondjuk: aki vétkezett, menjen oda, bánja meg, engesztelje ki azt, akit megbántott. Ezt nem lehet helyette másnak megtennie. És egyáltalán: hogy lehet azt elgondolni, hogy amikor Jézust megölik a kereszten, ez a mennyei Atyának jó arra, hogy kiengesztelődjön az emberiséggel? Kérem, menjenek tovább és vegyék elméjükben végig a megváltás összes elemét: szinte mind olyan, amit alig bír a mai ember elfogadni.

Mit csinálhat ebben a helyzetben az ember? Ismét három útja nyílik. A legjobb, amit tehet, ha azt mondja alázatosan, hogy az Isten ezt mondta, tehát elfogadom. A második, amit tehet, ha azt mondja: ez az egész képtelenség. A két álláspont egymással homlokegyenest ellenkező, de legalább mindkettő tiszta beszéd. A harmadik lehetőség az, hogy elkezd hazudozni. Nem meri azt mondani, hogy nem hisz a megváltásban, tehát kitalál dolgokat, amelyekre azt mondja, hogy az a megváltás. Például a megváltást morális eseménynek tartja: Isten elküldte a Fiát, hogy meghirdesse a szabadulás útját, majd mindaz, aki a szabadulás útját elfogadja, az a jobbulás útjára lép, és ilyen módon visszaérkezik az Istenhez. Ugye, szép gondolat? A baj csak az, hogy nem igaz. Ez hazugság. Nem ez a megoldás.

Vagy egy másik „kiút”: a kereszthalált lélektani hatásában fogom fel. Fölnézek a keresztre, és azt mondom, így szeretett az Isten, hogy Szent Fiát adta értem. Ettől megrendülök, megtérek, jó útra kerülök, és ilyen módon eljutok a megváltásra. Nagyon elhithető magyarázat. Csak nem igaz, mert nem ez a megváltás.

A megváltás, mint tudjuk, nem morális vagy pszichológiai, hanem ontológiai tény. Létünk gyökerében történt velünk valami, amit Isten a mi közreműkö-

désunktől teljesen függetlenül végrehajtott, megcsinált. Csupán *ez után* következő lépés, hogy ez az isteni mű számunkra akkor lesz gyümölcsöző, ha bekapcsolódunk, és először szentségileg (vagyis ismét ontológiailag, amit jól mutat a csecsemőkereszttség gyakorlata), azután morálisan magunkévá tesszük. Nem akarom tovább mondani, a teológusok ezt jobban tudják, mint én. Csak ki akartam élezni a problémát: ha nem tudjuk elhinni azt, hogy Isten valószínűleg, a mi közreműködésünk nélkül végrehajtotta a megváltást, akkor azt sem tudjuk elhinni, hogy a liturgiában a megváltás „működik” kultikus formában. És akkor az egész liturgia úgy, ahogy van, számunkra valami olyasmi, amit mássá kell tenni. A borosflaskát megtartom, de a bort kiöntöm belőle, és beletöltök valami mást, de változatlanul megtartom a flaskán a borosüveg címkéjét. Ez az igazi veszély: az önhitetés vagy becsapás.

5. Összefoglalva az eddigieket: a liturgiát nem lehet liturgiaként megélni és elfogadni, ha nem hisszük azt, hogy tárgyiasan, objektíve, a mi egész magatartásunktól függetlenül egy isteni dolog valósul meg a liturgiában. Ez az, amit a teológia hivatalos szaknyelven úgy mond, hogy „*ex opere operato*” hat. Azzal, hogy a liturgiát végrehajtjuk, azzal meg is valósul ez az isteni dolog, akár „*érezzük*”, akár nem. A gyerek nem érzi azt, hogy megkeresztelték, de ha le van öntve, akkor valami ténylegesen végbement őbenne. De milyen nehéz ezt elhinni! Milyen nehéz azt hinni, hogy azzal a gyerekekkel *tényleg* történt valami, amikor a keresztelest végrehajtották rajta. És bizony néha úgy érzem, a mai Egyház elárulja magát, hogy ő se hisz száz százalékig benne.

Nézzük meg az új latin kereszteleési rítust: lassanként nem más, mint a keresztszülőknél és a szülőknél szóló oktatás, hogy jól neveljék a gyereket. Persze, ezt is el kell nekik mondani. De baj van, mihelyt úgy tűnik, hogy „majd nektek kell belőle keresztényt csinálni”. Ha így lenne, akkor a keresztelessel csak egy pedagógiai folyamat kezdődne el, melynek hatására a gyerekekben majd idővel fölépül a kereszténység. De mi nem ezt hisszük. Mi azt hisszük, hogy a gyerek a megkeresztelés pillanatában keresztény lett, és ebből következik, hogy morálisan, lélekben fel kell nőnie a saját kereszténységéhez. Nem attól lesz kereszténnyé, hogy a szülők és a keresztszülők azzá nevelik, hanem attól lett keresztény, hogy megkeresztelték, attól, hogy egy bizonyos jelet, a szentségi jelet, a kultikus jelet alkalmazták a gyerekre. Ezt nehéz elhinni. Ha viszont nem hisszük el, akkor az egész, amit tesszünk, nem igaz. Tudnunk kell, hogy nem mi tesszük kereszténnyé a gyermeket. Isten a keresztelezés pillanatában már kereszténnyé tette őt. Itt valami végbement, amit nem látunk, csak hiszünk.

A liturgiát a maga mivoltában csak akkor lehet komolyan venni, ha ezt az objektív, tárgyszerű jelenléte elfogadjuk. Ennek a feltétele pedig az, hogy elhiggyük azt, hogy a megváltás objektív, nem a mi érzelmeinkben, nem a gondolatunkban, nem az elménkben, szívünkben, hanem létünk gyökerében végbe menő folyamat, sőt nem is a miénkben, hanem az egész emberiségében mint Jézus Krisztusnak, az emberiség második Fejének misztikus Testében.

Az újkori vallásosság egyik legnagyobb gyengéje az, hogy a liturgiáját nem tudja ekként kezelni. Ha az ige áll magában a liturgia középpontjában, akkor a tanítást, a fejekben, elmékben, érzelmekben, az emberi pszichében létrejövő folyamatokat azonosítjuk a liturgikus eseménnyel. A liturgia az, amit mi csinálunk: a lelkipásztor, a kántor csinál, a közösség csinál. A liturgia mércéje így az lesz, hogy mi van a közösség „hasznára”, vagy mire ihletik a közösséget vallási élményei.

Aki nem érti meg a görög lelkiséget, az mágiának tekinti azokat a jeleket, amelyeket az Egyház alkalmaz. Mert az Egyházban az nem mágia, ha a gyereket leöntik keresztvízzel. És nem egyszerűen jele hitünknek, s annak, vállaljuk a gyermek hitre nevelését.

6. Az utolsó kérdés, amit a témához hozzá kell tennem: honnan tudjuk, hogy a liturgia tényleg a megváltás valóságát hordozza? Onnan, hogy a liturgia szavakban ki is mondja. És éppen emiatt van az, hogy sokan szeretnék a liturgia kötött szövegét kicserélni a saját szavaikkal. Akkor aztán mindenki azt mondhatja a liturgia tartalmának, amit akar. Ha kötött szavakat mondunk, vagyis azokat a szavakat, amelyeket —mondjuk— a IV. vagy V. században mondtak, akkor nem gondolhatunk mást a liturgiáról, mint őseink. A nagy egyházatyák még pontosan tudták, hogy miről van szó, és vigyáztak arra, hogy azt senki meg ne hamisítsa. A liturgia szavait, legalábbis azok lényegét ebben a korban határozták meg. Ha ezeket a szavakat ismétlem, akkor azt hirdetem a liturgiáról, ami a liturgia. Lehet, hogy nem értem, lehet, hogy rosszul magyarázom, de meghamisítani nem tudom. Mindig fejbe fog vágni a kötött szöveg: „Szép, szép, amit mondasz, nagyon logikus, de nem erről van szó!” Előadhatok különféle magyarázatokat a hitről, de a következő kérdés ez lesz: „És az előbb mit imádkoztál? Most pedig mit beszélsz?” Nyilvánvaló lesz a disszonancia a mi értelmezéseink és a liturgia kötött szavai között.

Mi a megoldás a disszonancia láttán? El kell dobni a liturgia kötött szavait — gondolják sokan. El is dobják. Bemegyünk, mondjuk, Németországban egy misére, s az elejétől a végéig nem tudjuk, miről van szó. Nem azért, mert nem tudunk németül, hanem azért, mert ott találják ki a liturgiát, és azt az értelmet adják neki, amit éppen jónak látnak. A pap improvizál egy misekánont, improvizál könyörgéseket. Már olyat is hallottam, ahol a szentlecke helyett egy fülemüléről szóló népmesét olvastak föl, mert abból érdekes tanulságokat lehet levonni. Mi garantálja akkor, hogy a liturgia tartalma az lesz, ami a liturgia tartalma?

A kötött liturgia, a kötött szavak, jelek, a kötelező szavak, jelek, őrzik meg azt, ami a liturgia saját mivoltáról vall. Amit az Egyház gondol a liturgiáról, azt a liturgia szövegeiben meg is mondja. Tehát, nekünk, akik a liturgiát szeretnénk megőrizni, a legnagyobb gondossággal kell ragaszkodnunk a liturgia ránk örökített és hagyományozott formáihoz.

És itt derül ki a tradíció értelme. A tradíció nem érzelmi dolog: „Ó, milyen szép, hogy én most ugyanazt imádkozom, amit ezer évvel ezelőtt imádkoztak.” Nem mondom, ez is szép dolog. A tradíciónak tényleg van egy ilyen nemzedékeket összefűző szerepe is: ugyanazt a hitet és ugyanazokat a formákat őrzöm, mint a hitben őseim. De nem csak erről és főleg nem erről van szó. A tradíció a liturgia *tartalmi* azonosságát garantálja.

Gondoljunk arra, hogy a IV–VI. században milyen teológiai harcok voltak az Egyház hittanítása körül. Egyesek látszólag csak egészen keveset, szinte észrevehetetlenül keveset változtattak az Egyház tanításán, néha látszólag csak a tanítást kifejező szavakat (a „külső formák”) változtatták meg. De ha ezt a változást valaki következetesen tovább viszi, az egészet meghamisíthatja. Ha két vonal 10 fokos szögben elágazik, akkor a csúc közelében csak néhány milliméter a távolság köztük; ha elég messze távolodunk a csúcstól, a különbség kilométerekre tágulhat. Az elején alig látszó különbségek egyre növekszenek.

Nos, az a liturgia, amelyet Önök végeznek, *ennek* az Egyháznak s hősies nemzedékeinek teljes tapasztalatát és hittudását őrzi a szövegeiben. Még a karácsony is azért keletkezett, hogy az ünneplés védelmezze a Krisztus istenségébe vetett tiszta hitet! Tudjuk-e mi akár csak megközelítőleg úgy a dolgokat, ahogy ezek az egyházatyák tudták? Töredékét tudjuk a hitről az ő tudásuknak; s mi akarunk liturgiát gyártani?

A liturgia nemcsak tanítás, hanem szentségek is, még hozzá a kultikus jelek által hatékony szentségek.

Ha a liturgia imádó értelme, mely fölfelé néz, csökevényesedik, akkor a függőleges, az Istennel való kapcsolat is elhalványul, és akkor a vízszintes, az emberek egymás közti kapcsolat dominál. Akkor a liturgia az emberek egymás közti kapcsolatát, a közösség belső kapcsolatát akarja építeni, nem pedig elsődlegesen az ember és az Isten kapcsolatát, melyre a liturgia elsősorban való. A közösség szolgálata, ha kiragadjuk az egészből, relativizálódáshoz vezet. Valaki úgy gondolja, hogy a közösségnek most ez van hasznára, holnap az van hasznára, két hét múlva amaz van használatára; Burmában ez van a közösség hasznára, Csehországban más dolog; falun ez, városban az; munkásoknál az, professzoroknál az; a tízéveseknek ez használ, a hetvenéveseknek megint más használ. Tehát a közösség szolgálatának előtérbe helyezése relativizálódáshoz vezet, és végső soron magát a közösséget is rombolja.

7. Mi az, amiben talán mégis volt valami igaza a kezdetnél említett kollégának? Vagyis mi az a kísértés, az a veszély, ami a keleti rítus követőjét inkább fenyegeti, mint a nyugatit? (S ugyanilyen jogos kérdés: mi az a veszély, ami a nyugatit inkább fenyegeti, mint a keletit?) Nyilván az, hogy a liturgia objektív hatóerejének tudatát el lehet torzítani a babona irányába. Ennek történeti okai is vannak. A keleti egyház történelmileg olyan területekre terjedt ki, ahol az emberek nagyon nagy tömegeinek a civilizáció, a műveltség egy alacsonyabb fókán maradván, valóban bizonyos babonaéhségük van. Ha rákötünk a ló lábára egy

szenteltvízbe mártott zsebkendőt, akkor az a ló meggyógyul. A veszély természetesen tényleg fönnállhat, hogyha nem védekeznek ellene.

A nyugati egyházban a hagyomány századokon át való fenntartása párhuzamos volt egy erős racionalizálási hajlammal: magyarázzuk is meg azt, amit csinálunk. Ebben jó is és rossz is van. Nyilvánvaló, hogy a babonától elsősorban a helyes hittanítás, a liturgikus katekézis óv meg.

Az első magyarázatok maguktól az egyházatyáktól származnak, így nagy mértékben hitelesek. De már a VIII–IX. században jöttek a tankönyvírók, akik a liturgiát különféle szempontok szerint kezdték magyarázni. A középkor egyrészt egy szinte népies szellemenben, másrészt a skolasztikus teológia szellemében magyarázta a liturgiát. A barokk kor is magyarázta, amikor a liturgia nyelvét már nem értő embereknek imakönyveket adott a kezébe, melyek a liturgia szövegét valamilyen módon értelmezve közvetítették. A XIX–XX. században megjelennek a liturgiatudorok, akik a maguk módján adtak új és új magyarázatokot.

A latin Egyházban nagyon erős a törekvés arra, hogy ilyen pedagógusi magyarázatokkal lássák el a liturgiát. Kétségtelenül helyes szándék az, hogy amit az ember csinál, azt helyesen is értse. Tehát, például, ne ráolvasásnak tekintsen egy áldást, hanem tekintse azt az Egyház kérésének az illető gyógyulásáért. Egy csángó pap meséli, hogy nem tud mit csinálni, mindent megáld válogatás nélkül, amit odahoznak elébe, mert a hívek azt mondják, ha az ortodox pap is megáldja, akkor áldja meg ő is. Ölteth ez olyan formát, hogy a fejekben az áldás és a babona elválaszthatatlanul összekeveredik. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a benedictio, azaz az áldás mindig is szokásban volt az Egyházban. Sok olyan áldást ismert az egyház, melyet a földi élet dolgaira alkalmazott. A lóra is adtak áldást, benne van a középkori szertartáskönyvekben. Itt aztán ténylegesen lényeges, hogy ki mit ért rajta, miért áldjuk meg a lovat. Vajon ez a megáldás azt jelenti, hogy ez a ló most már háromszor olyan gyorsan fog futni, mint a szomszédé? Vagy az áldás kérés az Istenhez arra, hogy földi dolgainkban is álljon mellettünk és segítsen? Tehát a racionalizálásnak, a megértésnek bizony van szerepe a liturgikus életben.

Mégis van egy veszély, amit a nyugati egyház nehezen kerül el. Az, hogy a „rációt” ítélő helyzetbe hozza, és fölébe állítja annak, amit magyaráz. A liturgia szakembere eleinte csak magyarázta, azután azt mondja: „ez így van, tehát így kell lennie”. A rációjával elkezd ítélkezni a dolgok fölött. Mondok rá egy példát. A liturgiagrammagyarázók a XX. század elején kezdték értelmezni, hogy hogyan tartozik össze a misében az olvasmány és a rá következő zsoltár. Úgy gondolták, a zsoltár válaszol az olvasmányra, arra gondolatra, amit megfogalmazott az olvasmány, az Isten szava, most válaszol az ember szava. Ezek után kézbe vették a misekönyvet, és felismerték: ez az elv erre a misére sem érvényes, amarra sem. Márpedig ha nem, akkor el kell vetni ezeket az olvasmányokat és zsoltárokat. Ebben a pillanatban a magyarázó ítélkező pozícióba ment át. Azt hitte, azzal, hogy magyarázza, már jogot is nyert arra, hogy a magyarázat alapján meg is változtassa. (Egyébként ma már jól tudjuk, hogy

itt a magyarázat is hibás volt. A korai liturgiában a zsoltárének nem „válaszolt”, nem az ember válasza volt az Isten szavára. Magát a zsoltárt is úgy olvasták fel, mint egy bibliai olvasmányt, mint Isten igéjét, függetlenül az előtte lévő olvasmánytól. De most nem a történelmet akarjuk vizsgálni.) Ha az eredményt nézzük, vagyis a mai római olvasmányos könyvet, akkor az „olvasmány + zsoltárválasz” teória következetesen, szinte egy tanári pedantériával végig van vezetve benne. Mintha valakire rázárták volna az ajtót azzal, hogy, addig ki nem jöhet onnan, míg nem talál minden szentleckéhez egy megfelelő zsoltárválaszt. Amit a magyarázat csupán feltételezett, az most valóban meg van csinálva. Csakhogy az eredeti életszerű, gazdag valóság valamiféle kínos, penzumszerű házfeladat-megoldássá változott.

Miért mondtam ezt el? Példának arra, hogy a racionalizálás, a magyarázat fölébe tud nőni magának a ténynek. Akik nem tisztelik az életet (mely ez esetben elválaszthatatlan a lassan változó, eleven tradícióval), azt hiszik, hogy az ő magyarázatuk többet ér, mint a valóság. Pedig magyarázhatjuk a liturgiát, de nem szabad összetévesztenünk magyarázatainkat a liturgiával. A liturgia sokkal többet ér, mint amit mi magyarázunk róla.

A Keleti Egyháznak van egy nagy esélye: az egész valláspedagógiát a liturgia alapján tudja adni. Talán éppen azért, mert hiányzik az a lenyűgöző teológiai fölépítmény, ami a latin egyházban a liturgia fölé telepedett, a keleti egyházban még sokkal jobban megvan a vallási élet és liturgia egysége. Hitünk, hittanunk ott van a liturgiában, az mindennap elővehető, elimádkozható. Ez nagy érték, csak a sorrendet kell jól megérteni. Először azt kell mondani: „csináld!”, másodsor azt, hogy „értsd meg, hogy mit csinálsz!”. Meg kell tanulni leborulni, azután meg kell tanulni, hogy azért borulunk le, hogy magunkat ezzel a végtelen fölségű Isten színe elé helyezzük. A szükséges válaszokat kellő időben meg kell adni a „miért”-ekre, hogy a hívő helyesen értse, amit csinál vagy mond. Akkor megőrizhető a keleti liturgia minden értéke, s elkerülhető a „babonás kultusz” veszélye.